

HIIUMAA MÕISAD

ALO SÄRG

Toimetanud Piret Ruustal
Kujundanud Kaspar Ehlvest

Fotod:

Hiiumaa Muuseum (HM), Eesti Ajalooarhiiv (EAA), Eesti Ajaloomuuseum (EAM), Eesti Rahva Muuseum (ERM), Muinsuskaitseameti arhiiv (MKAA), Eesti Kirjandusmuuseum (KirM), Bildarchiv Foto Marburg (BFM), Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid (HLM), Bernhard Paul Michael Alexander von Hoyningen-Huene erakogu (BPHH), Dag Heinrich von Ungern-Sternbergi erakogu (DHU), Erik d'Ungern-Sternbergi erakogu (EUS), Family archive of Stackelberg (FAS).

Esikaanel: Putkaste mõisa sinine salong. FAS

© Autor ja kirjastus Argo, 2016

Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-527-86-1

Trükitud trükikojas Print Best

SISUKORD

EESSÕNA.....	7
HIIUMAA MÕISAD JA MÕISNIKUD.....	10
MÕISATE ÜLEVAATED.....	23
Aadma (<i>Ahdma</i>).....	24
Alliksaare (<i>Alixer</i>).....	28
Emmaste (<i>Emmast</i>).....	30
Emmaste kirikumõis (<i>Pastorat Emmast</i>).....	40
Hiessaare (<i>Hienhof</i>).....	45
Kassari (<i>Kassar</i>).....	47
Kõpu (<i>Kõppo</i>).....	64
Kõrgessaare (<i>Hohenholm</i>).....	67
Käina kirikumõis (<i>Pastorat Keinis</i>).....	85
Kärdla (<i>Kertelhof</i>).....	94
Lauka (<i>Lauck</i>).....	105
Loja (<i>Loja</i>).....	110
Orjaku (<i>Orjack</i>).....	112
Partsi (<i>Pardas</i>).....	119
Putkaste (<i>Putkas</i>).....	123
Pühalepa kirikumõis (<i>Pastorat Pühhalep</i>).....	136
Randvere (<i>Randefer</i>).....	142
Reigi kirikumõis (<i>Pastorat Roicks</i>).....	143
Soonlepa (<i>Soonlep</i>).....	151
Suuremõisa (<i>Dagö-Großenhof</i>).....	154
Vaemla (<i>Waimel</i>).....	176
Valipe (<i>Wallipae</i>).....	186
Vilivalla (<i>Williwalla</i>).....	188
HIIUMAA MÕISATE AJALOOLINE JAOTUS.....	190
MÄRKUSED.....	191
KIRJANDUS.....	196
ISIKUNIMEDE REGISTER.....	200

Aadma (*Ahdma*)

📍 N58°48,136'
E22°39,172'

AJALUGU

Esimesed kirjalikud teated Aadma küla kohta pärinevad 1565. aastast. Hiljem kuulus küla Putkaste mõisa juurde. Krahvinna Ebba Margaretha Stenbocki päranduse jagamisel 1776. aastal läks mõis Johan Stenbocki kätte, 1781. aastal sai Putkaste mõisa omanikuks tema poeg brigadir (brigaadikindral) krahv Jakob Pontus Stenbock. Peatselt pärast mõisa omandamist rajas ta Aadma küla asemele karjamõisa.

1792. aastal pantis krahv Stenbock Aadma karjamõisa 60 aastaks parun Johann Friedrich Emmanuel von Ungern-Sternbergile. 1797 lisandus pandile terve Putkaste mõis, ent juba samal aastal loovutas Johann Friedrich Emmanuel Putkaste pandi 75 000 hõberubla eest oma onule Christian Renuus von Ungern-Sternbergile. Aadma karjamõis aga muudeti omaniku soovil ja Eestimaa kroonupalati reso-

Richard von Gernet (1823–1892). EAA

Magdalene Pauline Charlotte von Gernet (sünd. Stackelberg, 1829–1900), Richard von Gerneti abikaasa. EAA

Richard von Gernet koos abikaasa ja õega Haapsalus perekonnale kuulunud Friedheimi villa aias 1890ndatel. HLM

lutsiooniga täieõiguslikuks rüütlimõisaks.²³ Mõlemad Ungern-Sternbergid olid Kõrgessaare ja Suuremõisa valdaja Otto Reinhold Ludwig von Ungern-Sternbergi sugulased: Christian Renatus tema noorem vend, Johann Friedrich Emmanuel aga vanema venna Gustav Johanni poeg.

1799 loovutas Johann Friedrich Emmanuel Aadma mõisa 53 aastaks oma noorema õe Charlotte Eleonore Louisa abikaasale, Salajõe mõisa omanikule rittmeister Gustav Reinhold von Aderkasile. Pandi väärtuseks oli 25 000 hõberubla. Gustav Reinhold suri 1802 ning pandiõigus kandus edasi tema lesele. Ülemmaakohtu otsusega muudeti pandileping 1811. aastal ostulepinguks.²⁴

1815 pantis Charlotte Eleonore Louisa mõisa 15 000 hõbe- ja 20 000 paberrubla eest kümneks aastaks Vaemla omanikule mereväeleitnant Karl Johann von Gernetile. (Peab vist selgitama, et hõbe- ja paber- ehk bankorubla ei olnud väärtuselt võrdsed, paberraha väärtust sõi pidev inflatsioon ning raha juurdetrükkimine, samas kui hõberublal oli püsiv väärtus.) 1821 muudeti pandileping taaskord Ülemmaakohtu

otsusega ostulepinguks ning veel 10 000 bankorubla tasumise järel kinnistati mõis Karl Johann von Gerneti nimele.²⁵ Siitpeale muutus Aadma sisuliselt Vaemla kõrvalmõisaks.²⁶

1856. aastal jagas Karl Johann von Gernet mõisad kasutamiseks oma poegade vahel. Aadma valdajaks sai neist vanim, haagikohtunik Richard von Gernet. Mõisa väärtuseks hinnati 15 000 hõberubla.²⁷ Aasta hiljem Karl Johann aga suri ning Aadma ja Vaemla mõisad päris testamendi järgi hoopis tema noorem poeg Karl Jakob Rudolf von Gernet. Mõisate koguväärtuseks hinnati 70 000 rubla.²⁸ 1919. aastal mõis riigistati viimaselt omanikult Gustav Wilhelm Gotthard von der Pahlenilt, kelle käes see oli alates aastast 1913.

MÕISAKOMPLEKS

Mõisakompleks paiknes Ühtri-Kuriste-Luguse teeristis, kusjuures peahoone jäi ristteest lääne poole. Peahoone oli ühekorruseline poolkelpkatusega palkehitis, mis jäigi pärast Teist maailmasõda varemeisse. Tänapäevaks on säilinud üksnes väheldane rusuhunnik, mille ümber kasvab puudesalu. Häärberi nurgale oli kaevatud munakivivooderdisega kaev. Mõisakeskuse teedekolmnurgas moodustus kolmnurkne vabaala, selle keskel kõrgus puidust post, mille külge olid kinnitatud lokulaud ja kell. Neil oli oluline roll mõisa igapäevaelu organiseerimisel.²⁹ Peahoone vastas üle ristmiku seisis ait. See oli kõrge kelpkatusega paekivihoone, mille üks tiib oli ehitatud elamuks. Ühele sarikatest oli märgitud aastaarv 1720.³⁰ Hävinud on Kuriste tee ääres asunud laudahooned. Härrastemaja taga oli pisike park, mis lõunast piirnes viljapuuaiaga.

Aadma mõisasüda 1832. aastal.

Kuna Aadma oli esiti karjamõis ja seejärel sisuliselt kõrvalmõis, siis pole omanikud ise seal nähtavasti kunagi elanud. Erandiks võinuks olla Richard von Gernet, kellele mõis ühe aasta jooksul kuulus, kuid arvestades, et perekonnal oli ka muid valdusi Haapsalus ja selle ümbruses, on seegi vähetõenäoline.

Aadma mõisasüda 1925. aastal.

Aadma mõisa asendiplaan.

Alliksaare (*Alixer*)

📍 N58°44,587'
E22°29,313'

AJALUGU

15. sajandil asus Alliksaares piiskopivalduste keskus. Mõisa vahetus läheduses paiknes sadam, kustkaudu toimus kaubavahetus ja kus ühtlasi ehitati laevu. 1569/1570. aastast on säilinud andmeid väikese laeva ehitamisest, mille eest puuseppadele tasuti 10 tündri viljaga. Lisaks kaubanduse arendamisele võtsid piiskopimõisa asukad agaralt osa ka Mardihansu lahes madalikule jooksnud laevade päästmisest.³¹

Võimu vahetudes jäi mõis riigile ja hakkas pärast Põhjamaade Seitsmeaastast sõda kuuluma Rootsi kroonile. Igal juhul 1569. aastal oli Alliksaare veel riigi omanduses: sel aastal läänistati mõis Hans Wachtmeisterile, kelle järglaste kätte jäi see veel pikaks ajaks. 17. sajandil jaotati mõisapõllud taludeks ning endistele Alliksaare maadele tekkis Vanamõisa küla.

Vanamõisa küla plaan 1882. aastal.

MÕISAKOMPLEKS

Kuna mõis likvideeriti, siis on aja jooksul hävinud ka kõik kõrval- ja majandushooned. Maaparandustööde käigus on 20. sajandi teisel poolel leitud vihjeid erinevatele rajatistele. Näiteks avastati 1962. aastal Simuna-Pendi tuuliku juurest kerisega ahju jäänused. Samast leiti sepanaelu ning luust pitsat. Pitsatit saab praegu näha Hiiumaa Muuseumis.

Vanamõisa küla ümbrus 1832. aastal.